

DE GERANDO ANTONINA PEDAGÓGIAI TEVÉKENYSÉGE

De Gerando Antonina életével, pedagógiai munkásságával foglalkozni nem a szokásos születési vagy halálozási évforduló készítet bennünket. Születésének időpontja egyébként is vitatott (1844., illetve 1845. február 13), s halálának napja (1914. április 9.) sem ad kerek évfordulót a megemlékezésre. Úgy gondolom azonban, hogy e jelentős magyar pedagógusnő tevékenységével való foglalkozásra e nélkül is több ok adódik. Az egyik az, hogy a magyar neveléstörténetnek e fontos személyiségével – akit kortársai rendkívül nagyra becsültek – halála óta nem foglalkoztunk érdemeinek megfelelően. Az 1976-ban megjelent Pedagógiai Lexikon is megállapítja róla, hogy „jelentős része volt a hazai nevelés korszerűsítésében. Gazdag szakirodalmi munkásságában liberális-vallásellenes fel fogás tükröződik.” Ugyanakkor azonban az életét és munkásságát ismertető szöveg után egyetlen irodalmat sem tud megemlíteni. De Gerando Antonina tehát azok közé a XIX. század végi, XX. század eleji pedagógusok – elsősorban nők – sorába tartozik, akiknek ismertetéséről és értékeléséről megfélekedtünk. A vele való foglalkozásra másodikként azt említhetjük tehát meg, hogy a magyar leány-, illetve nőnevelés területén a dualizmus korának, a századfordulónak volt jelentős elméleti és gyakorlati személyisége. E pedagógiatörténeti kérdés vizsgálata általában is elég elhanyagolt, s így indokolt, hogy e problémakör egyik fontos képviselőjével foglalkozva pótoljuk némiképp a hiányokat. De Gerando Antonina mint gyakorlati pedagógus 32 éven át (1880–1912) volt igazgatója a kolozsvári községi – az 1892/93. tanévtől – állami felsőbb leányiskolának. Munkásságának mellőzését talán éppen azzal magyarázhatjuk, hogy egy olyan iskolatípusban dolgozott, amely az 1868. XXXVIII. tc.-et követő évtizedekben fokozatosan veszítette el funkcióját a magyar iskolarendszerben s végül is megszűnt. De Gerando Antonina pedagógiai munkássága azonban túlhaladta ennek az iskolatípusnak nevelési-oktatási problémáit s ezért is indokolatlan tevékenységéről megfélekedni. De Gerando Antonina éppen ezen iskolatípussal kapcsolatban felmerült kételyek és viták alapján fogalmazza meg a leányok középfokú oktatásának szükségességét s ennek megvalósítása érdekében fejti ki széles körű irodalmi tevékenységet.

De Gerando Antonina pedagógiai munkásságával az összehasonlító pedagógia szempontjából is indokolt foglalkozni. Származása, családi környezete, neveltetése révén a francia irodalom, művelődéstörténet és pedagógia hatása alá került s pedagógiai munkásságával ezt a francia szellemi hatást terjeszti és juttatja érvényre Magyarországon. Tudatosan harcol a német pedagógiai hatások egyoldalúsága ellen. Neveléstörténeti kutatásunk – főleg az összehasonlító pedagógiai vizsgálódások – nem vették még alaposan elemzés

alá a németen kívüli törekvések érvényesülését s szerepüket a magyar pedagógiai gondolkodás fejlődésében. Így De Gerando Antonina munkásságának elemzése egy eddig ismét nem jelentőségének megfelelően értékelt pedagógiai elmélet, a francia hatásának részleteibe nyújthat betekintést.

De Gerando Antonina pedagógiai tevékenységével való foglalkozásra ösztönözhet az is, hogy az utóbbi években a magyar irodalomtörténeti kutatások dicséretreméltóan tárták fel a De Gerando család élettörténetét, munkásságát és hatását a magyar irodalmi s szellemi életre. Mindenekelőtt Bajomi Lázár Endre 1980-ban megjelent „Arpadine” c. könyvében közölt „Teleki Emma életéről és műveiről”, valamint „Reclus és a magyarok” c. tanulmányaira kell utalni,¹ illetve Rubin Péter könyvére, amely 1982-ben jelent meg „Francia barátunk, Auguste de Gerando (1819–1849)” címen.² Mindkét szerző nagyon alapos kutatással tárta fel a magyar–francia kapcsolatokat e területét s elemzésük során érintik De Gerando Antonina életének alakulását, irodalmi és pedagógiai tevékenységét. Természetesen, kutatásuk elsősorban az irodalmi vonatkozásokat érintik s így De Gerando Antonina pedagógiai munkásságának részleteire nem térnek ki. Az irodalomtörténeti kutatások alapján és ösztönzésére azonban indokoltnak látszik az, hogy De Gerando Antoninával mint pedagógussal részletesebben is foglalkozzunk, s ezzel is teljesebbé tegyük e haladó gondolkodású családról rajzolt képet. Szeretném megemlíteni, hogy a Magyar Pedagógiai Társaság Neveléstörténeti Albizottságában 1980-ban tartottam felolvasást De Gerando Antonina pedagógiai munkásságáról. Hangsúlyozni szeretném, hogy e tanulmány keretében sem lehet vállalkozni arra, hogy De Gerando Antonina széles körű pedagógiai tevékenységét a teljesség igényével tárjuk fel. Érdemes lenne egy teljesebb feldolgozás elkészítése is.

Élete

De Gerando Antonina pedagógiai tevékenységének ismertetése előtt szükséges életének vázlatos megrajzolása. Tekintettel arra, hogy az irodalomtörténeti kutatások a De Gerando család életének alakulását részletesen feltárták s érintették De Gerando Antonina életének főbb állomásait is, nincs szükség a családi háttér részletezésére. Így csak a legfontosabb adatok közlésére szorítkozhatunk.

De Gerando Antonina édesapja De Gerando Ágost (Auguste de Gerando) francia liberális író volt, akinek jelentős szerep jutott a francia–magyar kapcsolatokban. De Gerando Antonina édesanyja Teleki Emma volt, kinek nővére Teleki Blanka, nagynénje pedig Brunszvik Teréz a magyar neveléstörténet kiemelkedő személyiségeivé váltak. De Gerando Antonina a legáltalánosabban elfogadott adatok alapján 1845. február 15-én született Párizsban. Az 1976-ban megjelent Pedagógiai Lexikon is az 1845-ös adatot közli. Rubin Péter 1982-ben megjelent könyvében ezt az évszámot „egész biztosan” tévesnek minősíti s egyszerű elírásnak tulajdonítja. Arra hivatkozik, hogy az édesanya füzetében az 1844-es év szerepel, s ezt az évszámot közli M. L. Putman is, aki az édesanyától kapott adatok alapján 1855-ben megírta De Gerando Ágost életének történetét. Rubin Péter szerint az

¹ *Bajomi Lázár Endre*: Arpadine. Budapest, 1980. Szépirodalmi Könyvkiadó. 96–150; 221–228.

² *Rubin Péter*: Francia barátunk, Auguste de Gerando (1819–1849). Budapest, 1982. Akadémiai Könyvkiadó.

1845-ös év azért sem fogadható el, mivel a család 1845. március elején Párizsból Budapestre utazott s így elképzelhetetlen, hogy erre az útra egy egyhónapos gyermekkel vállalkozzanak. Érvélese kétségtelenül elfogadható, kérdésként vetődik fel azonban az, hogy a De Gerando Antonina életében megjelent lexikonok, életrajzok téves adatát De Gerando Antonina miért nem módosította? Szinnyi József: „Magyar írók élete és munkái” c. művében (Bp. 1893.) mind az édesanyára, mind az öccsére vonatkozó adatoknál Antonina „szíves közlése”-re hivatkozik, s így furcsa lenne, hogy éppen saját születési dátumát fogadta volna el helytelenül. Rubin Péter Szinnyi József hibás adatközlését tekinti annak a forrásnak, amely alapján a többi szerző is az 1845-ös évet fogadta el a születés évének. Érdekes azonban az, hogy Szinnyi munkájának megjelenése előtt közölt életrajzok is 1845-ről tudnak. Így pl. Fáyné-Hentaller Mariska: „A magyar írónőkről” című munkájában (Bp. 1889), vagy a Magyar Pedagógiai Szemle 1889-es évfolyamában Glatz György a De Gerando Antonina életét és munkásságát ismertető cikkében. Még korábbi, 1884-ben írt és megjelent Sebestyén Stetina Ilona életrajzi ismertetése De Gerando Antonináról a Nemzeti Névelésben,³ ennek a folyóiratnak pedig De Gerando Antonina állandó munkatársa volt, pedagógiai tanulmányainak többségét itt közölte. A hibásnak ítélt adat javítása azonban nem történt meg, mivel 1912-ben, De Gerando Antonina nyugdíjba vonulásakor Lityán Viktória írja meg a Nemzeti Névelésben életrajzát s itt is 1845 szerepel.⁴ Természetesnek vehetjük, hogy De Gerando Antonina halála után már a hibásan rögzült évszám szerepel, mint pl. Sebestyén Stetina Ilona búcsúztatójában 1914-ben a Nemzeti Névelés hasábjain,⁵ vagy ugyancsak Sebestyén 1915-ben tartott emlékbeszédében a Magyar Pedagógiai Társaság ülésén, melyet mind a Magyar Pedagógia, mind a Nemzeti Névelés közölt.⁶ Azt hiszem azonban, hogy az édesanya adatközlését kell helyesnek elfogadnunk.

De Gerando Antoninát 1845-ben szülei Budapestre hozták s itt Teleki Blanka nevelésére bízták, akinek ekkor már Budapesten leánynevelőintézete működött. A szülők 1846-ban Párizsból Hosszúfalvára költöztek gróf Teleki Imre birtokára. A család itt 1849-ig maradt s mivel De Gerando Ágost részt vett az 1848/49-es magyar szabadságharcban, a világosi fegyverletétel után menekülnie kell. Drezdában várja be családját s a találkozás után néhány hónapra, 1849. december 8-án meghalt. Antonina ekkor 5 éves, öccse, Attila pedig 2 éves volt. Az édesanya a gyermekekkel Párizsba utazott, ahol férje barátai nagy szeretettel fogadták. E baráti körbe tartozott többek között Jules Michelet történész, Edgar Quinet történész, Alfred Dumesnil művészettörténész, Eugene Noël író stb. Antonina szellemi fejlődése ebben a haladó gondolkodású francia értelmiségi, s egyben magyarbarát környezetben indult fejlődésnek. Édesanyja gondos nevelést biztosít számára, francia nyilvános iskolába járattja, ugyanakkor 1851-től Irányi Dánielt bízta meg a két gyermek házi nevelésével, aki 19 éven át napi két órában foglalkozott velük. Édesanyjuk maga is intenzíven vett részt gyermekei nevelésében s fejlődési fokuknak megfelelően írja meg négy kötetben olvasókönyvüket „Antonina és Attila könyvei” címen, me-

³ Sebestyén Stetina Ilona: De Gerando Antonina. = Nemzeti Névelés, 1884. 653–659.

⁴ Lityán Viktória: De Gerando Antonina. = Nemzeti Névelés, 1912. 481–490.

⁵ Sebestyén Stetina Ilona: De Gerando Antonina. = Nemzeti Névelés, 1914. 165–168.

⁶ Sebestyén Stetina Ilona: De Gerando Antonina (1845–1914). = Magyar Pedagógia, 1915. 465–476.; illetve: Nemzeti Névelés, 1915. 387–402.

lyekben a magyar haza szeretetét, megismertetését tűzte ki célul. Az édesanya látogatta Párizs legfelső fokú tanfolyamait, így a Collège de France-ban tartott előadásokat, vagy pedig a Conservatoire des Arts et Métiers előadásait, s ezekre Antoninát is magával vitte. Antonina később beszámol arról, hogy reá mint gyermekre milyen nagy hatást gyakorolt például Mickievicz Ádám előadása. Antonina a gimnáziumi tanulmányok elvégzése után a Sorbonne-on folytatott tanulmányokat. Közben maga is tanításra vállalkozott, tanulókat készített fel a gimnáziumi tanulmányokra. Antonina 1861-ben Párizsban elsőfokú, majd 1863-ban másodfokú tanítónői vizsgát tett, 1864-ben pedig megszerezte a tanárnői képesítést is.

A Magyarországra való visszatérésre 1865-ben nyílt lehetőség először s azután 1865 és 1872 között többször jött haza. Az édesanya gyermekeivel ezekben az években sokat utazik, s felkeresik Dél-Franciaországot, Görögországot, Olaszországot. A végleges hazatérés és letelepedés csak 1872-ben következhetett be, miután a család anyagi ügyei rendeződtek. 1872-ben De Gerando Antonina is hazatért, jöllehet számára Lyonban igazgatói állást kívántak rokonai szerezni. Antonina Budapesten telepedett meg, s kezdte el pedagógiai tevékenységét, míg édesanyja a Teleki család birtokain, Pálfalván, illetve Hosszúfalván rendezkedett be, s alapított maga is iskolákat.

De Gerando Antonina hazatérve nagy lelkesedéssel fogott hozzá a tanítás, nevelés munkájához. Tanári tevékenységét a Nőképzőegylet ipariskolájában és a Nőiparegylet tanítóképző intézetében ingyenesen tartott előadások formájában végezte. Párizsban szerzett pedagógiai tapasztalatai alapján és pedagógiai célkitűzéseinek érvényesítése céljából 1876-ban lakásán neves tanárok segítségével magántanfolyamot szervezett. E tanfolyamon életének fő törekvését, a leányok középoktatását igyekezett megvalósítani. Tanári munkája közben nagy érdeklődéssel tanulmányozta a hazai iskolai és társadalmi viszonyokat. Személyisége, műveltsége, tanári tevékenysége csakhamar ismertté vált s tekintélyt, megbecsülést, szeretetet váltott ki. 1879-ben a Nőiparegylet alelnökévé választották meg, e megbízásáról azonban Budapestről történő távozása miatt rövid idő múlva lemondott. Tanári munkájának, emberi tulajdonságainak köszönhető az, hogy 1879-ben felkérték a kolozsvári községi felsőbb leányiskola megszervezésének előkészítésére. De Gerando Antonina örömmel tett eleget a felkérésnek, mivel egyrészt így lehetősége nyílt pedagógiai, közoktatáspolitikai céljainak szélesebb körben történő érvényesítésére, másrészt mert ezzel közelebb kerülhetett Erdélyben élő édesanyjához. A kolozsvári községi felsőbb leányiskola 1880. október 3-án nyílt meg s az igazgatói teendők ellátására a város De Gerando Antoninát hívta meg. 1885-ben Olaszországban és Franciaországban tanulmányozza a felsőbb leányiskolák helyzetét, oktató-nevelő munkáját. Franciaországi tartózkodása alatt a francia közoktatási miniszter állással próbálta ott tartani, De Gerando Antonina azonban elhárította ezt az ajánlatot. Kolozsvári iskolájában nagyon tudatos oktató-nevelő és szervező munkával valósította meg elméleti pedagógiai elképzeléseit és elveit, melyek a leányok magasabb szintű képzését szolgálták. 1885-ben önképzőkört szervez, 1890-ben hozza létre végzett tanítványai összefogását szolgáló s Teleki Blanka emlékét és eszméit éltető Teleki Blanka Kör, 1895-ben iskolájában gimnáziumi tanfolyamot indít meg, hogy a leányokat az egyetemi tanulmányokra előkészítse. A leányok intenzívebb nevelése érdekében iskolájába bentlakó növendékeket is felvett s az internátust saját lakásán, saját költségei alapján szervezte meg. Így biztosítani tudta több szegényebb tanuló ingyenes taníttatását.

Társadalmi tevékenysége is széles körű volt. 1891-ben lett a Mária Dorothea Egylet erdélyrészi körének, a kolozsvári tanítónői szakosztályának elnöke, az Erdélyi Múzeum Egylet és az Erdélyi Irodalmi Társaság tagja. Múzeum Egyleti székfoglalóját „Tudományos morál” címen tartotta meg. 1894-ben ott van Turinban Kossuth Lajos halálos ágyánál, és részt vesz temetésén is.

1888-ban felvetődött a kolozsvári községi felsőbb leányiskola átszervezésének gondolata állami iskolává. De Gerando Antonina az átszervezést nem fogadta egyetértéssel s ezért igazgatói állásáról 1891-ben lemondott. A város azonban nem fogadta el lemondását, s így továbbra is ellátta az igazgatói feladatokat. Az iskola az 1892/93. tanévben lett állami iskolává. De Gerando Antonina 1910-ben súlyosan megbetegedett, igazgatói és tanári tevékenységét azonban tovább folytatta. 1912. szeptember végén ment nyugdíjba. 1914. április 6-án halt meg Kolozsvárott.

Szakirodalmi munkássága

Irodalmi, tudományos tevékenysége rendkívül gazdag. E széles körű publikációs munkásságot áttekintve is érthetetlen, hogy miért felejtkeztünk meg értékeléséről, elemzéséről, annál is inkább, mivel korának jelentős pedagógiai problémáiról mond véleményt, tesz javaslatot. Pedagógiai tárgyú könyvek és tankönyvek mellett tanulmányokat közölt a kolozsvári felsőbb leányiskola értesítőiben, publikált a Magyar Pedagógia, a Nemzeti Nőnevelés című folyóiratokban, cikkeket közölt a kolozsvári Ellenzék című lapban, a Vasárnapi Újságban, a Magyar Ifjúságban. Értekezéseit közölte a Revue de Pédagogique című folyóirat is. Előadást tartott 1890-ben a IV. Egyetemes Tanítógyűlés nőnevelési szakosztályában („A nőnevelési szövetségek alakításának szükségessége”), 1896-ban a II. Egyetemes Tanügyi Kongresszus nőnevelési osztályában („A lányok erkölcsi nevelése az iskolában”). Előadásainak egy része nem jelent ugyan meg, de címük után ítélve érdekes pedagógiai problémákat fejtegetett bennük. Így az Erdélyi Múzeum Egyletben megtartott előadása a „Tudományos morál” címmel, vagy a Mária Dorothea Egylet erdélyrészi körében 1891-ben „Az anya szerepe a társadalomban”, illetve ugyanott 1893-ban „Milyen hatással van és volt a zenetanítás a dionizi javítóintézet fegyenceire?”

Munkásságának jelentős részét alkotják a francia művek magyarra történő fordítása. Érdeemes felfigyelnünk itt a lefordítandó művek tudatos és következetes megválasztására. A baráti körébe tartozó haladó írók jelentős műveit ülteti át magyarra. Már a művek témaválasztása is sokat elárul arról a szellemről, politikai meggyőződésről, amellyel De Gerando Antonina rendelkezett. Említsük meg ezeket a műveket. Noël Jenő: „Egy együgyű ember emlékirataiból” (Budapest, 1874); Michelet Gyula: „Lengyel- és Oroszország. Kosciuszko legendája.” (Budapest, 1878); Gróf Angelo de Gubernatis: „A magyar tanügyről és Trefort miniszterről” (Budapest, 1886); Sand György: „A hőember.” (Budapest, 1887); „A kis Rózsa”. (Budapest, 1888); Michelet: „A francia forradalom története, 1885–1891. 12. kötet); Dumesnil Alfréd: „Művészi benyomások Rembrandtól Beethovenig”. (Kolozsvár, 1892); Michelet: „D’Arc Johanna.” (Kolozsvár, 1893); Quinet Edgar: „Szemelvények „Olasz forradalmak” című művéből.” (Kolozsvár, 1894); Magyarról franciára fordítja Jókai: „Köszívű ember fiai” című művét („Le fils de l’homme au coeur de pierre”. (Paris, 1880).

Tankönyvek írásával is szolgálta az oktatás ügyét. Első tankönyve 1875-ben jelent meg („Elméleti és gyakorlati okadatolt eredeti magyar számtan a méterrendszer alapos ismeretével”). E könyv előszavában De Gerando Antonina megfogalmazza azt a törekvését, amely azután egész életében alapvetően meghatározó lesz. Így ír: „Minden nép, mely elveszni nem akar, azon van, hogy eredeti, nemzeti tudománya legyen, mely mint az éltető nap, a nép minden rétegeit átmelegítse és a haladás előbbre, meg előbbre vigye. De mi a legfontosabb kérdések iránt még nagyon közömbösek vagyunk, s ahelyett, hogy nemzeti tudományt igyekezzünk magunknak alkotni, német tankönyveket fordítunk s követünk, német tudósokat hívunk be hazánkba, szóval csupán a német művelődés után kapkodunk.” E célkitűzését azzal is igyekezett elérni, hogy a németből fordított számtani kifejezések helyett régi számtanokból eredeti magyar neveket keresett. A könyvét ismerető kritikus (aki jellemző módon így kezdi bírálatát: „Nem voltam még azon helyzetben, hogy egy nő szellemi tevékenységének terméke fölött a nyilvánosság előtt ítéletet mondjak”⁷ (nem fogadja el a szerző bírálatát a magyar tankönyveket illetően, ugyanakkor szemére veti, hogy a német pedagógia elleni magatartása francia neveltetéséből, műveltségéből ered s könyve is francia hatások alapján íródott. Kifogásokat tesz a hagyományostól eltérő módszertani eljárás miatt is. 1892-ben állítja össze „Francia olvasókönyv a magyarországi felsőbb leányiskolák II., III., és IV. osztályai számára” című tankönyvét. De Gerando Antonina azoknak a haladó francia szerzőknek műveiből válogatott, akik a haza, a szabadság, a jog és az igazság eszméit hirdették. Érdemes idézni Dumesnil egyik aforizmáját: „A nyilvános iskolák homlokzatára szeretném iratni: Minden embernek meg van a maga tehetsége. Ti azért vagytok itt, hogy ébresszétek azt fel benne.” 1893-ban „A kezdő francia legelső mestere” címmel ír tankönyvet. A szerző e könyvében arra tesz kísérletet, hogy a fárasztó és érdektelen grammatikai nyelvtanítás helyett a gyakorlati célt szolgáló, s a mindennapi beszédben minél nagyobb jártasságot szerző módszertant alkalmazza. 1899-ben készíti el „Rövid latin nyelvtan a leánygymnasiumok számára és magánhasználatra” című tankönyvét. A kritika elismeréssel fogadja, hogy De Gerando Antonina elsőnek vállalkozik latin grammatika megírására leányok számára. A szerző az előszóban azt hangsúlyozza, hogy célja volt a tankönyv „tárgyát megszerettetni s növendékeinknek a szellemi munkát könnyűvé, édesé tenni.”

Mint látjuk, De Gerando Antonina tankönyveinek megírásával úttörő munkára vállalkozott s valamennyi tankönyve módszertanilag is új nyomokon haladt.

Fordítói és tankönyvírói munkássága mellett az évek során egyre fontosabb helyre kerülnek az oktató-nevelő munkával, a közoktatáspolitikával kapcsolatos aktuális tanulmányai, melyekben pedagógiai tapasztalatát, meggyőződését, javaslatait fejt ki. Ilyen irányú írói tevékenysége természetesen attól kezdve erősödik meg, hogy 1880-ban elvállalja a kolozsvári felsőbb leányiskola vezetését, s így módja van pedagógiai tapasztalatok szerzésére s ugyanakkor elgondolásainak megvalósítására.

Írói munkássága elején két nagy téma kidolgozására vállalkozik. 1880-ban két könyve is megjelenik. Az egyik a „Nőtan, vagy az asszonyi hivatás tudománya”, a másik „A munka történetének rövid vázlata”. Nőtan című munkáját a VKM mint a „női erények ápolására és fejlesztésére hasznos olvasmány”-ként ajánlja. A könyv 12 fejezete a következő témaköröket tárgyalja: 1. A nő rendeltetése; 2. Az erkölcsstanról; 3. Önmagunk iránti köteleességek; 4. Önevelés és folytonos tökéletesedés; 5. A nő boldogsága; 6. A család iránti köteleességek. A leány az atyai házban; 7. A nő mint feleség; 8. A nő mint anya; 9. A

nő a cselédek s alája rendelt egyénekkel szemben; 10. Közerények. A nő mint honleány; 11. A nő szerepe a társadalomban; 12. A nő a természettel szemben. Minden vallási és nemzetiségi elfogultságtól mentesen rajzolja meg a haza- és emberszeretet alapján álló s társadalmi haladásért a maga feltételei között tevékenykedő nő ideálját. Ezt a női eszményképet ilyenek rajzolja meg: „Hivatása a nőnek, hogy testi és lelki tehetségeit a legnagyobb mértékben és összhangban fejlessze, s hogy egész életén át kész legyen a másokért való munkára, miután különben is a szeretetnek és az önfeláldozásnak van teremtvé.”⁸ Kétségtelen, hogy az a női eszménykép nem éri el a magyar reformkor nőnevelésének és női eszményének színvonalát és elmarad a feminista követelések mögött is. Azonban De Gerando Antonina maga sem marad meg később e célkitűzése mellett s ugyanakkor a társadalmi közvélemény számára egy ilyen női eszménykép megfogalmazása az 1880-as években nagyon is haladónak számított. Gondoljunk itt elsősorban a nő testi és lelki tehetségeinek „legnagyobb mértékű” kifejlesztésének gondolatára. A közerényekről szóló fejezetében sem követel a nők számára aktív politikai jogokat és részvételt. Kihangsúlyozza ugyanakkor a haza iránti mély szeretetet, az állami és társadalmi életben történt események iránti érdeklődést és tájékozódást, a szabadságszeretetet, a polgári egyenlőség elfogadását és gyakorlását, a szellemi bátorságot, a hazáért végzett tevékenységet. A nő szerepét a társadalomban így fogalmazza meg: „Hogy a nő teljesen megfelelhessen polgárosító, erkölcs szelidítő és nemesítő szerepének különösen két szenvedéllyel kell bírnia: rendíthetetlenül kell hinnie a haladásban és szeretnie kell melegen, önfeláldozóan az embereket, az egész emberiséget.”⁹ Két erkölcsi kategória követését tartja fontosnak: az igazságét és a jóságét.

Az ugyancsak 1880-ban megjelent művét „A munka történetének rövid vázlata” címmel a kritika úgy értékeli, amelyhez hasonló a magyar irodalomban még nem volt. Különösen kiemelik e könyv társadalompolitikai és pedagógiai tendenciáját: a szerző az olvasóban érdeklődést kívánt kelteni a haladás leghatalmasabb eszközének, az emberi munkaerőnek változásai, küzdelmei és eredményei iránt s a munkaviszonyok történelmi változásainak bemutatásával tudatos tevékenységre s a munka tiszteltetésére és szeretetére ösztönöznöni. A munka funkciójának történelmi változásait koronként mutatja be s a befejező fejezetben a munka felszabadulásáról, valamint a munka szerepéről a jövőben ír. A szerző úgy látja, hogy a politikai és társadalmi viszonyok fejlődése el fog vezetni oda „amikor annyi küzdelem és igazságtalanság után végre a munka becsültté, életelvvé válik, az emberek közötti ellentétek kibékülnek s az osztálykülönbség helyére az általános egyenlőség és testvériség lép s történik ez a tiszta és nemes demokrácia alapján, melynek feladata nem az, hogy az egyeseket lerántsa a durva tömeg színvonalára, hanem, hogy az összes emberiséget felemelje a legelső magaslatára.”¹⁰ Ez a következtetése nem mentes utópisztikus elemektől, ugyanakkor azonban előtérbe helyezi a munkára nevelés gondolatát, amely az ő pedagógiai tevékenységének is alapvető elve volt.

⁷Császár Károly bírálata. = Magyar Tanügy, 1874. 668–669.

⁸*De Gerando Antonina: Nőtan, vagy az asszonyi hivatás tudománya.* Kolozsvár, 1880. 102.

⁹Uo. 35.

¹⁰*De Gerando Antonina: A munka történetének rövid vázlata.* Budapest, 1880. 121.

Az 1880-as évek elején még két könyve jelenik meg. 1881-ben adja ki „Neveléstan” c. munkáját, 1883-ban pedig a „Háztartástan, vagy a nő legszükségesebb életismereteinek rövid előadása” c. könyvét.

A „Neveléstan”-nal érdemes részletesebben is foglalkozni. A magyar neveléstörténetben mindmáig egyedülálló egy pedagógusnő által írt neveléstani könyv. De Gerando Antonina könyvére már ezért is érdemes figyelmet fordítani. A szerző könyve előszavában aláhúzza: „Semmiféle tankönyvet nem vettem mintául, sem alapul, de egészen mellőztem minden tudományos fejtegetést s csupán az életből, tapasztalatból igyekeztem meríteni s egyenesen az egyszerű, józan észhez szólni.”¹¹ A könyvről írt bírálatok ki is emelik, hogy a könyv nem adja a neveléstudomány teljes rendszerét, s az egyes problémákat sem új szempontból közelíti meg. Egyesek kifogásolják a kérdések tárgyalásának felszínességét, azt, hogy a szerző ritkán jut el a dolgok mélyéig. Kiemelik azonban a könyvnek azt a törekvését, hogy a pedagógiai elveket széles körben népszerűsítse, a nagyközönségnek népszerű olvasmányt adjon s így terjessze az alkalmazandó helyes eljárásokat. „Nem neveléstudományi szakmunkával, mint inkább társadalmi irányú olvasmánnyal állunk szemben”¹² írja az egyik bírálója. Egyetértően ismerik el azonban azt, hogy ez a neveléstan új törekvést jelent a hazai neveléstudományi szakirodalomban. Újfajta rendszerezést, új szempontú megközelítést, és elemzést az elméleti kérdésekben. Lényegében tehát De Gerando Antonina arra vállalkozott, a neveléstudomány nagyon elvontnak tűnő elméletét közérthetőbbé tegye. Könyve előszavában erről így ír: „Neveléstani irodalmunk eltévedt az elmélet tudományos ágazataiba.. Emészthetetlen okoskodásokból áll, mi rendkívül emlékeztet a középkori skolasztikára; szükségtelen és hasznost egyaránt tartalmaz s bajos belőle életrevaló szabályokat kihalászni. Ez onnan van, hogy taníródalunk csakis mostanában keletkezvén, egyszerre minden ágban meg akartuk teremteni a szükséges kézikönyveket s mindenre nézve német tankönyveket vettünk mintául; illetőleg három-négyből olvasztottunk össze egyet saját használatunkra. Magunknak nem volt elég időnk azokat teljesen megemésztetni s magunkévá tenni. Azonban már maguk a német minták is ködösek, felhőkben tévedezők; mennyivel inkább ilyenek az átdolgozások! ... Kiváltképpen igaz ez a neveléstanoknál, melyeknek a nagyközönséghez kellene szólaniok emberi nyelven.”¹³ Ha a könyv tudományos rendszere ellen vethettek és vethetünk kifogásokat, el kell ismernünk, hogy a szerző véleménye a kiegyezés utáni magyar pedagógia létrejöttéről, fejlődéséről, sajátosságairól rendkívül találó, tudományos, a megfogalmazójának kiváló kritikai gondolkodására vall. Itt is a német pedagógia egyoldalúsága ellen harcol s a francia pedagógiai elvek, szempontok felé kívánja irányítani a figyelmet. Az egyik kritikusa meg is állapítja: „A szerző a francia pedagógiai irodalmat tanulmányozta s így nem egy olyan eszmét hoz forgalomba, melyek a nálunk divatos, rendszeres neveléstanokban vagy teljesen mellőzve voltak, vagy csak futólagosan érintették őket. Pl.: az erkölcsi szolidaritást nem tárgyalták, vagy pedig az öröklést, valamint a társadalmi érintkezés útján szerzett jó

¹¹ De Gerando Antonina: Neveléstan. Kolozsvár, 1881. 124.

¹² Nemzeti Nőnevelés, 1881. 206.

¹³ De Gerando Antonina: Neveléstan. Kolozsvár, 1881. 15.

és rossz hajlamok végzetes voltát fejtegették.”¹⁴ Könyvének másik bírálója is megjegyzi, hogy „Tágkörű európai műveltsége mellett is úgy látszik leginkább ragaszkodik a francia írókhoz. Tanult tőlük, de nem utánozza őket.”¹⁵

A szerző elsősorban az anyák és a serdülő leányok számára kívánt pedagógiai ismereteket nyújtani.

A könyv négy fejezetre tagolódik. E felépítéssel kapcsolatban a szerző a következő indokolást adja: „Az erkölcsi tökély a testi és lelki egészségből állván, legelőbb is azt igyekeztem megmagyarázni, mi tulajdonképpen ez a két egészség; azután a módokat kerestem, melyekkel azt ápolni, fenntartani lehetséges.”¹⁶ A négy fejezet ennek megfelelően a következő:

1. Az egészségtan alapelvei;
2. A lélektan alapelvei;
3. A szorosan vett nevelés alapelvei;
4. Aforizmak 42 írótól.

A harmadik fejezetben a nevelés feladatait, elveit a gyermek fejlődésének két szakaszára bontva tárgyalja: születéstől 7 éves korig, illetve 7-től 14 éves korig.

Pedagógiai rendszertani szempontból ez a neveléstan valóban nem hoz újat a magyar nevelés történetébe, hiszen az ezt megelőző pedagógiai művek is ezt a felépítést követték. Újat valóban az egyes fejezetek belső tartalmában, gondolatmenetében hoz, s valamint abban, hogy a nevelés ügyét a társadalmi érdeklődés középpontjába akarja állítani. Ezzel kapcsolatban ismét figyelemreméltó gondolatokat olvashatunk a szerzőtől: „Mindinkább közeledünk a teljes demokrácia diadalának korszakához. Az csupán időkérdés a különböző nemzetekre nézve. Nem az az ország lesz az első, hol egy-két kitűnő ember, vagy egy (bár kitűnően művelt) osztály lesz a vezető; hanem az, ahol a műveltség és világosság a nemzet legtöbb rétegeit járja át, ahol az általános erkölcsiség színvonala legmagasabb lesz. Ezért volna oly fontos, hogy hazánkban minden szüle, rang és álláskülönbség nélkül a legnagyobb lelkesedéssel venné szívére gyermekei nevelését; hogy mindenkinek fogalma lenne legalább a nevelés alapelveiről; hogy a házaspárokat össze ne eskethessék, ha ebből előbb vizsgálatot nem tettek.”¹⁷ E cél érdekében törekszik a szerző népszerűvé tenni a nevelés helyes elveit.

Az 1883-ban megjelent „Háztartástan” című munkája hasznos tanácsokat ad a nőknek a mindennapi élet gyakorlati feladataihoz.

Az 1880-as évek közepétől De Gerando Antonina figyelme egyre inkább az oktató-nevelő munka gyakorlati problémái felé fordul. Ezt bizonyítják a szakfolyóiratokban, újságokban megjelent tanulmányai, cikkei. Értekezései nagyon változatosak a felvetett pedagógiai problémák szempontjából, vannak azonban olyan témakörök, amelyekben jól mutatkoznak meg az őt érdeklő legfontosabb kérdések.

¹⁴ –ly– bírálata Néptanítók Lapja, 1881. 466.

¹⁵ Nemzeti Nőnevelés, 1881. 208.

¹⁶ De Gerando Antonina: Neveléstan, Kolozsvár, 1881. 17.

¹⁷ Uo.

Ha pedagógiai nézeteinek legalapvetőbb elveit keressük, akkor első helyen feltétlenül a német pedagógia kritikáját kell megemlítenünk. Már az eddigiek során is láttuk, hogy kifogásolja a német pedagógiai hatások egyoldalúságát a magyar pedagógiára. Különösen felerősödik bírálata, amikor az iskolai nevelés-oktatás gyakorlatában tapasztalja a német pedagógia követésének eredményeit, káros hatását az iskolai módszerekben, tanári gondolkodásban, magatartásban, a tanulói személyiségben. Milyen káros hatását látja De Gerando Antonina a német pedagógia követésének? Az egész nemzeti kultúra fejlődése szempontjából veszélyesnek látja ezt az egyoldalúságot: „Nekünk csupán a német polgárosodásról van jóformán fogalmunk, azt szíttuk be teljes mértékben, úgy hogy már nem is vagyunk többé önmagunk, nem is tudunk többé teremteni, csak sápadtan utánzunk, mi magyarok, kikben annyi természeti erő rejlik még, és kik, ha lemondanánk az utánzásról és saját törvényeink szerint haladnánk, oly sokat volnánk képesek elérni.”¹⁸ A pedagógiai tevékenység során is „a magyar növendékek lelkét csak a német pedagógusok szemüvegén át tanulmányozták. Ezért nincs rájuk semmi hatásuk. Gyakran csak büntetések és rossz jegyek árán tudnak, úgy ahogy tanultatni, a félelem segítségével, amely a nevelés szent munkájában alávaló eszköz.”¹⁹ Más helyen csokorba gyűjti a német pedagógia legkárosabb tulajdonságait: „A mai németektől vettük most át e száraz, pedáns, lelkét, művészi érzéket kiirtó, unalmas, száraz paragrafus rendszert, ahol most a militarizmus örültsége tévútra vitte a vezető köröket.”²⁰ Egy évvel később így fogalmaz: „Reagálnunk kell a német, a porosz tanítási rendszer ellen is, amely ma nem embereket, hanem rugókat, csupán engedelmisségre dresszírozott sereget akarván előteremteni, inkább belemerült, mint valaha a szolgai betűmádásba. Ők is meg fogják adni ezen téves rendszer alkalmazásának árát, amely pedig, fájdalom, sokaknak mintaképül szolgál. Egyedül háborúra dresszírozni az embereket, bűnös anachronizmus e tizenkilencedik század végén. A háború e vad, istentelen, barbár intézmény, el kell, hogy tűnjék e földről, ép úgy, mint ahogy a rabszolgaságnak el kellett tűnnie, mert a legnagyobb igazságtalanság” – írja 1895-ben.²¹

A nevelés területén tehát a katonai fegyelem, a dresszúra formájában jelentkezik a német pedagógia negatív hatása. Ezért foglalkozik sokat tanulmányaiban a fegyelem kialakításának kérdésével, s keresi annak megteremtésének helyesebb elveit és eljárásait: „A rend . . . csak másodrendű eszköz, nem pedig cél, és a túlságos fegyelem soha sem is egyéb, mint mód arra, hogy a nevelés hiányát, lehetetlen voltát takarják és pótolják. A fegyelem némileg elrejtje a nevelés hiányát, de azért a fegyelem egy szikrát sem nevel. Külső kényszer nem hat sem a szívre, sem a lélekre. A leányintézeteknek, hogy hivatásuknak megfelelhessenek, nem kaszárnáknak, hanem szerető családoknak kell lenniök.”²² Az igazi nevelés véleménye szerint sokkal nehezebb mint fegyelmi rendszabályokat alkal-

¹⁸De Gerando Antonina: A felsőbb leányiskolák tanítási rendszeréről. = Nemzeti Névelés, 1887. 58.

¹⁹De Gerando Antonina: A felsőbb leányiskolákról. = Nemzeti Névelés, 1913. 8–9.

²⁰De Gerando Antonina: Az osztályozásról. = Nemzeti Névelés, 1894. 71.

²¹De Gerando Antonina: A tudomány szerepe a nevelésben. = Nemzeti Névelés, 1895. 3.

²²De Gerando Antonina: Nevelés az iskolában. = Nemzeti Névelés, 1909. 107.

mazni. „Vas fegyelemmel csak rabszolgákat vagy lázadókat hozunk létre, oly lényeket, kik magukat soha sem fogják tudni önállóan és öntudatosan vezetni az életben, kik a társadalom kárára vannak.”²³ A nevelés nem merülhet ki a fegyelmezésben, mivel az igazi nevelés a jellem képzése, az akarat fejlesztése, a szép érzék nemesítése, az önálló működésre buzdítás, a szív fejlesztése, a tökéletesedés szenvedélyének beoltása a növendék lelkébe. Ha embereket akarunk nevelni, akkor véleménye szerint nem vaskézzel kell a tanítványokat kormányozni, hanem arra kell törekedni, hogy tanulják meg önmagukat kormányozni. A nevelés során „az éretlen gyermekből öntudatos emberi lényt kell alkotni”. Nem ért egyet azzal a gyakorlattal, hogy egy iskolának minél több növendéke legyen, mivel nevelni egyszerre csak kevés gyermeket lehet.

A nevelésben a német pedagógia veszélyét a pedantériában látja: „semmi sem lélekölőbb a nevelésben, mint a bürokratikus rendszer” vallja. Ugyanakkor hangoztatja, hogy a nevelésben szükség van egységre és harmóniára, ennek az egységnek azonban élő egységnek kell lennie, amely alkalmazkodni tud, amely nincs megkövesülve s emellett éber, érzékeny és következetes, nem pedig élettelen, buta és gépies. A német pedagógia felfogásával szemben a franciák a növendékek én-jének kifejlesztésére helyezik a hangsúlyt, s mindenkit a maga törvénye szerint igyekeznek nevelni.

Az oktatásban a német pedagógia jelentkezését a tudományok és a tantárgyak megmerevedett, élettől elszakadt rendszerében, szárazságában látja. „Ne higgyük, hogy csak az tudományos, ami unalmas. Ellenkezőleg, ami unalmas, az már nem tudomány; lehet erudíció, de meg van fosztva a lényegtől, az éltető szellemtől.”²⁴ Az erudíció véleménye szerint abban tér el lényegében a valódi tudománytól, hogy az ismeretek tömegéből egy-egy kis részt választ ki, azt azután ismét tovább bontja, elvész a részletekben s így a valódi mértéket, az általános szempontokat szem elől téveszti. Ez megfelel a szaktudósoknak, de nem felel meg az oktatásnak. Nem lebecsülendő az az értékelése, amelyet 1895-ben a tudományok fejlődésének tendenciájával kapcsolatban fogalmaz meg: „Az analízis korszakát éljük, mely átmeneti, összhangot nélkülöző, 'meddőnek látszó korszak' mivel hogy az analízis nem teremt, csak amidőn helyesebb, igazabb utakra terel, tisztább fogalmakat ad, előkészít az összefoglaló szintézisre, mely majdan öntudatos összhang lesz, akkor, amikor a tudományok oda fognak jutni, hogy összetalálkoznak, összeolvadnak a tudományok bölcsészetiében.”²⁵ Ennek megfelelően ezt a fejlődési tendenciát kell érvényesíteni a tanításban is. Következétesen hangoztatja a helyes tanítás, a tudományos ismeretszerzés nevelő funkcióját: „Ha azt akarjuk, hogy a tudomány nevelő hatással legyen a növendékre és őt valóban érettebbé, műveltebbé tegye, ne szorítkozzunk csak száraz nómenklatúrákra, tényekre, adatokra, számokra és formulákra, ez mind a tudományok külső csontváza, hanem válasszuk ki a tananyag halmazából azt, ami a gondolkodó tehetséget, az ítéletet, az akaratot, a szerető képességet, a művészi érzéket is fejleszt, azt ami örökre megszeretteti a növendékkel a szellemi életet.”²⁶ Az igaz tudományokat közvetítő helyes oktatásnak az a funkciója, hogy annak fényében keresse az ifjúság maga, saját szellemi, erkölcsi fejlettségének megfelelő módon az igazat, az igazságost.

²³ Uo. 109.

²⁴ *De Gerando Antonina: A tudomány szerepe a nevelésben.* = Nemzeti Nőnevelés, 1895. 4.

²⁵ Uo. 2.

²⁶ Uo. 4.

A tudományok egysége mellett nagyon lényegesnek tartja De Gerando Antonina – oktatási és nevelési szempontból egyaránt – a tudományok és a művészetek kapcsolatát. „A történelemből is látjuk, hogy a legművészesebb nemzetek voltak egyedül az emberiség oktatói!”²⁷ – hirdeti. Elismeri a tudományok fejlődésének jelentőségét s térhódítását a világon, de aggódva kérdi: „Ez vajjon a művészi érzék, a költészet, a lélek ihlete és bámuló képességének rovására történik-e?” Több tanulmányt is szentel ennek a kérdésnek s harcol a művészeti nevelés, oktatás nagyobb mérvű érvényesítéséért. „Művészet nélkül nincs lelki élete a népeknek” – írja. A művészetek személyiségformáló szerepét abban látja, hogy azok adják meg az eszményt, az erős nemzeti eszményt, amely minden egyes embert kiemeli kisszerű önzéséből és megnyeri a tökéletességet, a tökéletesedést, a szép kultuszának. „Ha azt akarjuk, hogy legyen szeretet, önfeláldozás a társadalomban; hinni kell a szeretetben és az önfeláldozásban. Az az ember a legműveltebb a földön, aki leginkább képes az önfeláldozásra. Eerre csak a szép kultuszának élő művészi lélek képes.”²⁸

Művelődési eszmény – nevelési cél

Így rajzolódik ki előttünk De Gerando Antonina műveltségi eszményképe, amelyet az iskolának célul kell kitűzni. Érdeklődésének középpontjában áll a műveltség, a művelődés értelmezése s különösen erősen foglalkoztatja a leányok, a nők műveltségének problémája. Amikor körvonalazza a műveltséget alkotó tudományok, tantárgyak rendszerét, akkor a valódi műveltség tartalmába mindig belesorolja azt a benső gazdagságot, amely kisugárzik az ember modorában, magaviseletében, beszédében, tetteiben.

Így jutunk el De Gerando pedagógiai nézeteinek egyik fontos kérdéséhez, a nevelés céljához. A társadalmi fejlődés érdekében nagyon fontosnak tartja a nevelést: „Az egyetlen üdvös politika a jövő előkészítésére nézve, elsősorban a nevelés, másodsorban a nevelés, harmadszor is a nevelés”.²⁹ Nagyon lényegesnek tartja azonban, hogy helyesen határozzuk meg a nevelés célját: „Nevelni az annyi, mint a gyermekek minden tehetségét harmonikusan fejleszteni, vagy legalább elősegíteni, hogy minden tehetsége harmonikusan fejlődjék, hogy minél hamarabb tudja magát önállóan vezetni; hogy kívánja, magamagától, mindenben a tökélyt elérni. Tudjon gondolkodni, szeretni, akarni, teremteni.”³⁰ A nevelésnek ez az értelmezése készteti arra, hogy élesen bírálja az iskolák gyakorlatát, mivel megítélése szerint helytelen úton haladnak a tanulók személyiségének fejlesztésében. „A mostani tanrendszer arra törekszik főképpen, kivált a középiskolában, de még néha az elemi iskolákban is, hogy annak megvessék az alapját, hogy egykor a különböző szak tudományokban szakembereket képezzenek és megfeleldkezzenek az elemi- és középiskolák legelső, legszentebb céljáról: először is embert teremteni a növendékből.”³¹ Az iskolák megfeleldkezzenek tehát az ember személyiségének teljes kifejlesztéséről, pedig „még a szak-

²⁷ De Gerando Antonina: Az osztályozásról. = Nemzeti Nőnevelés, 1894. 71.

²⁸ De Gerando Antonina: A művészet szerepéről a tanításban és nevelésben. = Magyar Pedagógia, 1899. 152.

²⁹ De Gerando Antonina: A felsőbb leányiskolákról. = Nemzeti Nőnevelés, 1913. 5.

³⁰ De Gerando Antonina: Nevelés az iskolában. = Nemzeti Nőnevelés, 1909. 105.

³¹ Uo. 105.

ember is akkor ér valamit, ha a szakember alatt ember él, ha előbb embert neveltek belőle”.

A nevelés feladatrendszerében különös gonddal foglalkozik az erkölcsi neveléssel. Az előzőekben már láttuk a fegyelemmel kapcsolatos véleményét. Az erkölcsi nevelés fontos feladatának tekinti ezenkívül a munkára nevelést, a szolidaritás érzésének alakítását, a humanizmus kifejlesztését, a hazaszeretetet, a nemzeti érzés és gondolat érvényesítését. Nincs lehetőség arra, hogy mindegyik területről idézzük véleményét és értékes, ma is figyelemreméltó gondolatait. A hazaszeretettel kapcsolatos megjegyzését azonban szeretném ide iktatni. „A hazaszeretet ép oly természetes és nemes szenvedélye a szívnek, mint a család iránti szeretet. Mint erkölcsi erény nem lehet most, a testvériség korszakában se kizáró, se igazságtalan, se önző, se barbár a többi népek irányában. Ez a valódi hazaszeretet, mely az emberiség iránti szeretettel tökéletesen összeegyeztethető, soha nem vonja maga után a többi népek iránti gyűlöletet. Mert minden nemzet szükséges az emberiség összhangjának előállítására. Minden nemzet, melynek saját génusza van, s a fejlődés bizonyos fokát elérte, egy eszmét képvisel az emberiség szellemi világában s el nem tűnhetnék anélkül, hogy attól az egész világegyetem ne szenvedne. Az öntudatlan, műveletlen egyedek a „létért való küzdelemből” indulnak ki, hogy öntudatos, művelt állapotukban a „létért való összhangot” teremtsék elő. Erre törekszik a valódi hazaszeretet.”³²

Minden tantárgyat ilyen nemzeti értelmezésben kell tanítani. Különösen fájjalja, hogy a magyar irodalom, a magyar nyelv, a történelem, a földrajz tantárgyak tanításakor nem használják ki azok hazaszeretetre nevelő lehetőségeit. Azok tanításakor is a memorizálást, az emlékezés terhelését tartják legfontosabbnak. A nyelvtan tanításakor is kifogásolja a száraz, unalmas grammatizálást. Elméleti fejtegetései során hasznos módszertani tanácsokat ad e tantárgyak helyes oktatásához.

Kétségtelen, hogy De Gerando Antonina gyakorlati pedagógiai tevékenysége s ezzel összefüggésben elméleti munkássága is elsősorban a magyar leánynevelés szolgálatában állt. Helytelen lenne azonban az, ha nem látnánk meg pedagógiai elméletének általánosabb jellegét és értékét. Az eddigi elemzések során is tudatosan törekedtem azoknak a gondolatainak bemutatására, idézésére, amelyek túlmentek a leánynevelés pedagógiai kérdésein s általánosításai a magyar pedagógia egészére érvényesek voltak. Amint láthattuk is, széles körű pedagógiai érdeklődéssel és műveltséggel rendelkező s ezért módosítanunk kellene a lexikonoknak azt a sztereotíppá vált megállapítását, hogy őt kizárólag a nőnevelés korszerűsítőjeként jellemezzük.

Leánynevelési – nőnevelési gondolatai

Munkásságának bemutatása azonban természetesen nem lenne teljes, ha nem szólnánk a leány-, illetve a nőnevelés területén végzett eredményeiről. E témakörön belül is el kell különítenünk a leány–nőnevelés általános kérdéseit; a leányok középfokú oktatásával kapcsolatos törekvést; a nők egyesülésének, szervezésének kiterjesztését; a tanító–tanárnők személyiségének meggrajzolását.

³² De Gerando Antonina: A nő mint honleány. = Nemzeti Nőnevelés, 1892. 61.

A leányneveléssel kapcsolatos elgondolásait a nő társadalmi szerepének megfogalmazásával összefüggésben vázolja fel. Szinte minden jelentős könyvében, tanulmányában sort kerít arra, hogy kitérjen a nő társadalmi funkciójának megrajzolására. A nő szerepét a társadalomban rendkívül fontosnak látja. „Ha egy országban a férfiak hozzák a törvényeket, egyedül a nőktől függenek a nemzeti szokások és közerkölcsiség; a nő alkotja meg a családot, szoros vagy laza kötelékeivel, amint lelki műveltsége hozza magával; a nő adja meg a jövő nemzedék első irányát jóra vagy rosszra, amilyen fokon ő maga áll; a nő beavatkozása nélkül soha sem fejlődhetik nemzeti érzelmek, ellenben nyert ügy az, mely mellett minden nő lelkesül.”³³ A nő eszményképében foglalja össze De Gerando Antonina azokat az erkölcsi követelményeket, melyeket a nevelés feladatrendszerében a legfontosabbnak lát. Különösen kiemeli a hazaszeretet érzésének kialakítását és fejlesztését. „Oly polgárnőkre van a hazának szüksége, kik derék honpolgárokat nevelhessenek gyermekeikből, őket hasznos tevékenységhez, komoly kötelességgérzethez, hősies jellemhez szoktassák és megóvják az önzés, a semmittevés szenvedélyétől, mely hazánk vesztét okozhatja.”³⁴

A társadalmi funkció ellátására azonban a nőnek műveltségre lenne és van szüksége: „Mennyi rosszat okozhat az asszony a társadalomban tudatlansága, műveletlensége, és léhasága által?” – kérdezi. A nőket tehát mindenekelőtt művelté kell tenni. A nők művelődésének fontosságát három szempontból indokolja:

1. műveltség kell ahhoz, hogy a nő a sok rossz példának ellen tudjon állni, hogy családja boldogítására szentelje idejét, egész életét ahelyett, hogy cifrálkodnék, henyéljen, pletykálkodjék;

2. de műveltség kell ahhoz is, hogy egy nő tanult férjének társa, barátja lehessen, „őt a házhoz bilincselje, házát előtte kedvessé tegye, nemes tanácsadója lehessen, nem pedig csak gazdasszonya vagy mulattató bábja”;

3. s végül műveltség kell a nőnek ahhoz is, hogy gyermekeit nevelni tudja s nem csupán életet adni nekik s azután fejlődésüket a véletlenre bízni, vagy éppen károsan hatni rájuk, kidobva őket, iránytű nélkül és fegyvertelenül az élet viharába.

Ezekhez a feladatokhoz kell a megfelelő műveltségi tartalmat megtervezni a nőknek. Alaptétele, hogy ez eltér a férfiakétól: „Nem kérünk hasonlót, csak annak megfelelőt” – hangoztatja. Célszerű középoktatást követel a nők számára, amely azonban két szempontból is különbözik a férfiak középoktatásától. „Először azért, mert a fiúk sem ér sokat; csak szakképzettséget ad, ha ad; de nem ad műveltséget. A szellemi életet épen nem kedvelteti meg. Másodszor, mert más a férfi természete, más a nőé, már pedig a nő oktatásának a nő természetének megfelelőnek kell lennie.”³⁵

E szempontok alapján hangsúlyozza, hogy bár a nőnek fontos szerepe van a család anyagi és szellemi életében „a szorosan vett háztartás azonban a szükséges ismereteknek csak egyik része még a magánéletben is”. Mivel a nő „honleány is”, ismernie kell, hogy „mi az ország valódi java, hogy azt erejéhez képest maga is előmozdítsa. Meg kell tehát ismerkednie a nemzetgazdaság főbb kérdéseivel, a hazai alkotmány és a hazai törvények

³³ *De Gerando Antonina: Női középoktatás. = Nemzeti Nőnevelés, 1888. 431.*

³⁴ *Uo. 435.*

³⁵ *Uo. 433.*

alapvázlatával”.³⁶ A nő ezen túlmenően a társadalomnak is tagja, s így tudnia kell, hogy milyen törvények szerint van a társadalom megalkotva és miként kell fejlődnie, mivel csak így tud e fejlődéshez maga is hozzájárulni. Már az előzőek során utaltam arra, hogy az általános műveltség tartalmában milyen fontos szerepet szánt De Gerando Antonina az irodalom, a történelem, a földrajz, a művészetek, a klasszikus és modern nyelvek – elsősorban a francia – tanulásának. Feltűnhet, hogy a természettudományi tárgyak oktatásának problémáival nem sokat foglalkozik. Nem mintha e tantárgyak oktatását a nők számára nem tartaná fontosnak. Ő maga e kérdéssel kapcsolatban azt jegyzi meg, hogy a természettudományi tantárgyak oktatásának metodikai elvei nálunk – szemben a társadalomtudományi tárgyakéval – jól kidolgozottak és alkalmazottak. Külföldi tanulmányútjai során módjában van összehasonlítani egyes országok oktatási, nevelési eredményeit a magyar iskolákéval. Egyik útjának tapasztalatairól ezeket írja: „A reál-tudományokban a magyar növendékek tökéletesen kiállhatnak a versenyt a franciákkal, ami nem kis érdem, mivel a francia ész rendkívül tiszta és világos, a tanárok pedig a reál-tudományokat a legnagyobb szabatossággal tanítják. Amiben mi sokkal hátrább vagyunk, az a történelem, irodalom, szóval ama tudományok tanításában, hol már nemcsak az igazat keresi az emberi ész, de hol a szép, a jó is szerepel és melyekhez már nemcsak jól disciplinált értelem, hanem érzék és művészi felfogás is kell.”³⁷

E megjegyzése is érthetővé teszi, hogy miért foglalkozik kiemelten a leányok oktatásánál is a számára oly fontosnak tartott tantárgyak tanításának kérdéseivel.

De Gerando Antonina műveltségi eszményének taglalásakor már utaltam arra, hogy a tudás, az ismeretek mellett milyen lényegesnek tartja az erkölcsi nevelést. Különösen vonatkozik ez a leányok, nők oktatására. 1896-ban a II. Egyetemes Tanügyi Kongresszus nőnevelési szakosztályában „A leányok erkölcsi nevelése az iskolában” címmel tart előadást és teszi meg javaslatait. Kiemeli, hogy az értelmi nevelésnek összhangban kell lenni az erkölcsi neveléssel, „mert az értelem csak akkor áldás az emberiségre nézve, mikor a legfensőbb erkölcsiség szolgálatában áll, különben csak a nyers erőnek egyik alakja s még veszedelmesebb, minél hatalmasabb.”³⁸ Az erkölcsi nevelés rendszerében ezért tartja fontosnak az akarat, az erkölcsi szabadság – mely mentes a katonai és logika nélküli fegyelemtől –, a felelősség érzet, a hősiesség, a jellemfejlesztés, a jóság, az önfeláldozás, a szeretet, az igazságérzet, a művészi érzék kifejlesztését. A szabadságra nevelést különösen fontosnak tartja. A francia pedagógiai, irodalmi, politikai eszmékből ezt emeli ki elsősorban: „Franciaországban keresik a föltétlen igazságot. Küzdenek az eszme felszabadításáért. Fel akarják szabadítani a nép emberét, őt öntudatosabbá, értelmesebbé, jobbá akarják nevelni.”

Ezeknek az oktatási-nevelési célkitűzéseknek összefüggésében vizsgálja De Gerando Antonina azt, hogy a leányok iskoláztatása, képzési rendszere megfelel-e az elvárásoknak? Minél több pedagógiai tapasztalatra tesz szert a felsőbb leányiskola vezetésében, annál inkább tudatosabban látja meg, hogy a leányok számára létrehozott iskolák, a

³⁶ De Gerando Antonina: A felsőbb leányiskolák tanítási rendszeréről. = Nemzeti Nőnevelés, 1887. 55.

³⁷ De Gerando Antonina: A leányok felsőbb oktatása. = Nemzeti Nőnevelés, 1880. 315.

³⁸ A II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója. Szerk.: Nagy László–Beke Manó–Kovács János–Hajós Mihály. Budapest, 1898., 1213.

leányok középiskolai és egyetemi, főiskolai továbbtanulásának lehetőségei milyen korlátozottak és e téren mennyire el vagyunk maradva a fejlettebb országoktól. A helyzet megváltoztatása céljából rendkívül aktív, bátor tevékenységet fejt ki s száll vitába azokkal, akik ellenzik a nők magasabb fokú képzését, iskoláztatását. A női középoktatás érdekében készíti el kérvényét 1888-ban az országgyűlés képviselőházához. Ebben megállapítja, hogy a felsőbb leányiskolák megszervezésekor a német mintát vették alapul. Ez az iskola-típus is lassan azonban elvesztette középoktatási jellegét s „jelenleg oda jutottunk, hogy tényleg semmi nyoma nincs többé Magyarországon a középoktatásnak a nőnevelésben, mely az egyszerű elemi oktatáson alig emelkedik felül.”³⁹ Közoktatáspolitikai célkitűzésének központi kérdésévé ezért válik a leányok középiskolai, gimnáziumi, illetve egyetemi tanulmányainak biztosítása. „A leányok középoktatása még nem nőtte ki magát annak, aminek tulajdonkép lennie kellene, hogy hivatásának megfelelően” – írja 1891-ben.⁴⁰ Amikor 1892-ben széles körű vita indul meg a leánygimnáziumokról, György Aladár „A női gymnasium, mint kultúrszükséglet” című cikkében így ír: „Meg kell nyitni a magasabb művelődés lehetőségének eszközét, a női gymnasiumot, a magyar nők számára. Még ha áldozatokat teremt is az új élet s csak egy-egy évtizedben segít előre egy kimagasló tehetséget, az eredmény örvendetes lesz.”⁴¹ De Gerando Antonina ennél a felfogásnál messzebb lát: „A leánygimnáziumok nemcsak a nőnevelést fogják előmozdítani, hanem a nevelés kérdését általában, az egész hazában.” Sőt, e cél elérését úgy tekinti, mint a további fejlődés lehetőségét: „Az iskolai program nem lesz többé sorompó, melyet csak néhányan érnek el, de melyet senki túl nem halad, amely a szellemi haladás végső határát képezi, ezután az lesz, aminek tulajdonkép lenni kell: kiindulási pont.”⁴² Még 1888-ban elkészített kérvényében is azt sürgeti, hogy a képviselőház mondja ki: „A női középoktatást Magyarországon megalapítandónak nyilvánítja.” Helyesnek tartaná ezen kívül, ha ezekben a női középiskolákban a vezetés és oktatás elsősorban a nők kezében lenne s ezért javasolja középfokú tanárnőképző intézet szervezését. 1896-ban megjelent munkájában („Reformjavaslatok a felsőbb leányiskolákra nézve”) a felsőbb leányiskolák olyan átszervezését javasolja, amely megfelel a női középiskolák követelményének és lehetővé teszi az egyetemi tanulmányokra való előkészítést. Időközben – 1895-ben – Wlassich Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelettel biztosította a nők egyetemre történő beiratkozását, s amint ezt De Gerando Antonina életrajzából láttuk, elsőnek szervezett iskolájában egyetemre előkészítő gimnáziumi tanfolyamokat. Életének ez a fő törekvése tehát realizálódott.

De Gerando Antonina lelkesen vett részt a nők szervezésében is. 1879-ben rövid ideig a Nőiparegyesület alelnöke, 1885-ben alapító tagja a Mária Dorothea egyesületnek, amelyet a magyar tanítónők és nevelőnők érdekeinek védelmére hoznak létre; később ő lesz ezen egyesület erdélyrészi körének elnöke. Amikor úgy látja, hogy a Mária Dorothea Egyesület nem tölti be a tanítónők összefogásának feladatát, 1886-ban javaslatot tesz a magyar tanítónők egyesülésére, amely hivatva lenne erősíteni a tanítónők nagyobb társadalmi

³⁹ De Gerando Antonina: Női középoktatás. = Nemzeti Nőnevelés, 1888. 432.

⁴⁰ De Gerando Antonina: Ábrándok a felsőbb leányiskolai reformokról. = Nemzeti Nőnevelés, 1891. 409.

⁴¹ György Aladár: A női gymnasium, mint kultúrszükséglet. = Nemzeti Nőnevelés, 1892. 300.

⁴² De Gerando Antonina: Leánygymnasium. = Nemzeti Nőnevelés, 1892. 293.

megbecsülését, s ugyanakkor hozzájárulni a hivatástudat fejlesztéséhez.⁴³ Az 1890-ben megtartott IV. Egyetemes Tanítógyűlés nőnevelési szakosztályában De Gerando Antonina volt „A nőnevelési szövetségek alakításának szükségessége” című tétel előadója. Úgy látja, hogy a nőnevelés feladatainak megoldása sokkal szélesebb társadalmi háttérrel igényel, mint amelyet a Mária Dorothea Egyesület biztosítani tud, s ezért indokolt egy általánosabb egyesület létrehozása. A gyűlés javaslatát elfogadja ugyan, de egyelőre a Mária Dorothea Egyesület tanítónői szakosztályát alkalmasnak látja a nőnevelési feladatok megoldására.

*

De Gerando Antonina gazdag pedagógiai gondolataiból igyekeztem néhány jelentőset bemutatni. Munkásságának szinte teljesen ismeretlen volta talán igazolhatja azt, hogy több helyen fordultam önmaga idézéséhez. Mindenképpen pótolnunk kell azonban tevékenységének teljesebb értékelését s szerepének bemutatását a magyar pedagógia fejlődésének egészében.

Befejezésként szeretném idézni egyik kritikusanak véleményét, ami teljesebbé teheti a róla alkotandó képet. 1896-ban írja „Két jeles nő-pedagógusunk” című kritikájában Balogh Péter: „De Gerando Antoninában francia tűz párosul a Telekiek merészségével (anyja Teleki Emma grófnő), aki egyáltalán nem respectálja a fennálló intézményeket és szabályokat, ha azok rosszak, vagy legalább neki nem tetszenek. Magas ideáljai vannak, csak azok lebegnek szeme előtt, csak azok megvalósítására tör, lerombolva minden akadályt maga előtt, anélkül, hogy ideáljai megvalósításának az útja mindig világos volna előtte.”⁴⁴

⁴³ *De Gerando Antonina: A magyar tanítónők egyesülése.* = Nemzeti Nőnevelés, 1886. 1.

⁴⁴ *Balogh Péter: Két jeles nő-pedagógusunk.* = Magyar Pedagógia, 1896. 463.